Levenssamenhang als utopie

Overdenkingen bij een hypothetisch concept
Dr. Gerard Donkers 2017

In deze notitie laat ik enkele auteurs aan het woord die iets belangrijks hebben gemeld over de waarde van het begrip 'levenssamenhang' als nastrevenswaardige utopie.
De onderlinge vergelijking van de auteurs en de mogelijke conclusies uit deze notitie laat ik aan de lezer zelf over.

De droom van een belachelijk mens

De eerste auteur die ik over dit onderwerp aan het woord wil laten is de Rus Fyodor Dostoyevski. Op het laatst van zijn leven verwoordt hij in zijn verhaal *Der Traum eines lächerlichen Menschen* in mijn ogen op geheel eigen wijze het complexe begrip 'levenssamenhang' als een *ervarings*begrip. Dostoyevski formuleert het als een wereldbeschouwing die niet in een wetenschappelijke, rationele formule kan worden gevat, omdatdeze hoogste vorm van wijsheid meer omvat dan enkel kennis. Kennis doodt de onschuld van het *worden* (proces) en laat de mens twijfelen aan de droom van een vredelievende mensheid. Een samenleving van haat en geweld eist meer liefde dan de schuldvrije, gelukkige samenleving.
In zijn wereldbeschouwing weigert Dostoyevski het kwaad en het geweld te beschouwen als de essentie van het leven. De droom van de bespottelijke mens is dat we de mensheid liefhebben zoals onszelf, zelfs al lachen ze ons uit om onze dwaasheid. De bespottelijke mens is met zijn droom niet belachelijk in de gewone zin van het woord, maar een ernstig iemand die tegenover een bezinningsloze wereld die de waarheid niet kent, bespottelijk lijkt.

Deel I
In deel I van het verhaal vertelt hij dat overal op de wereld hem alles eender, een en hetzelfde lijkt. De wereld is hem onverschillig. Op een natte, donkere en koude novemberavond komt hij een meisje van 8 jaar oud tegen, bibberend van de kou en helemaal doorweekt, die roept 'Moeder, moeder'en die hem bij de arm vastpakt. Haar moeder ligt op sterven en ze is naar buiten gelopen om hulp te halen. Hij (de hoofdpersoon) wijst het meisje af en zegt dat ze maar een politieagent moet zoeken en als het meisje volhoudt, schreeuwt hij tegen haar dat ze hem los moet laten. Die avond heeft hij immers besloten om zichzelf met een revolver dood te schieten.

Deel II
In deel II vertelt hij dat hij urenlang in zijn leunstoel zit te peinzen. Blijkbaar is niet alles in het leven een en hetzelfde, zo ontdekt hij. Ik voel smart als iemand mij slaat. Ik voel mdedelijden met het kind. Maar toch heb ik het niet geholpen. Waarom niet? Dat kwam door een plotseling opduikend *idee* . Mijn ergernis had zijn grond in de *overweging* dat ik immers besloten had om me deze nacht van het leven te benemen. Daarom moest ik onverschillig blijven. Zolang ik nog niet tot Niets ben geworden, leef ik nog, en bijgevolg lijd ik nog en kan ik me schamen. Het meisje heeft me gered omdat zij vragen opriep die mijn zelfmoord opschoof. Toen viel ik in slaap. Ik merkte niet dat ik insliep. En ik had een droom die mij de waarheid verkondigde. Die droom gaf mij een nieuw leven.

Deel III en IV
In deel III en IV vertelt hij over zijn droom van 3 november. Ik droomde dat ik me met de revolver door mijn hart (niet door mijn hoofd) schoot. Alles werd zwart om me heen, ik verlamde en werd vervolgens in een gesloten doodskist weggedragen. Ik werd begraven en bleef alleen achter. Plotseling viel er een waterdruppel op mijn gesloten linkeroog waarover ik in mijn hart diep verontwaardigd was en fysieke pijn voelde. Plotseling ging mijn graf open en kwam ik terug op een andere aarde die schoon was als het paradijs. Zoveel schoonheid had ik nog nooit op de aarde gezien en nog nooit ervaarde ik zoveel liefde voor al die onschuldige en mooie mensen. Het was een wereld van vrede met elkaar en met de natuur, een wereld van liefde zonder jaloezie en wreedheid. De mensen beleefden geen geloof en hadden geen tempels, maar ze leefden in harmonie met het hele Universum.

Deel V
In het laatste deel van het verhaal vertelt hij dat hij de waarheid van zijn droom zelf heeft bedorven. Ik heb zelf die gelukkige en zondeloze aarde aangestoken met mijn leugens, mijn wellust, jaloezie en wreedheid. Er ontstond strijd om afscheiding, om apartheid, om de persoonlijkheid, om het mijn en dijn. Toen ze wreed en misdadig waren geworden vonden ze de gerechtigheid uit en stelde hele wetboeken op om die gerechtigheid in stand te houden, en om zich ervan te verzekeren dat de wetten nageleefd werden richtten ze de guillotine op. Ieder geloof aan het vroegere geluk van het paradijs hadden ze verloren en noemden het een sprookje, maar ze bleven er wel hevig naar verlangen en richtten daarom tempels op. Ze vonden de wetenschap uit om de waarheid te vinden en als het dan waar is, zullen we haar bewúst aanvaarden.
Ik zei dat ik dit allemaal veroorzaakt had, dat ik ze de verloedering, de besmetting en de leugen had gebracht en smeekte hen dat ze me aan het kruis zouden slaan, maar ze lachten me uit en zeiden dat ze me in het gekkenhuis zouden opsluiten, als ik mijn mond niet hield. En toen werd ik wakker.

Het was ochtend, dat wil zeggen, het was nog niet licht maar het was al bijna zes uur. Ik ontwaakte in dezelfde fauteuil; mijn kaars was helemaal opgebrand, iedereen in de kamer van de kapitein sliep en rondom heerste een stilte die in onze woning een zeldzaamheid was. Eerst sprong ik in de grootste verbazing op; nog nooit eerder was me iets dergelijks overkomen, zelfs niet in de meest onbelangrijke kleinigheden: nog nooit was ik bijvoorbeeld zo in mijn fauteuil in slaap gevallen. Toen ineens, terwijl ik daar zo tot mezelf stond te komen, viel mijn blik plotseling op mijn revolver die geladen en klaar voor mij lag — maar in een oogwenk had ik hem van mij weggestoten! O, nu, leven, leven! Ik hief mijn armen omhoog en riep de eeuwige waarheid aan; ik riep niet met woorden, ik weende; een verrukking, een grenzeloze verrukking overspoelde mijn ziel. Ja, leven en de goede boodschap prediken! Het besluit om te gaan prediken nam ik meteen op datzelfde ogenblik en natuurlijk nam ik dat besluit voor mijn hele leven!
Ik ga de goede boodschap prediken, ik wil de goede boodschap prediken — van wat? Van de waarheid, want ik heb haar gezien, ik heb haar met eigen ogen gezien, ik heb haar in al haar luister gezien!
En sinds die tijd predik ik! Verder houd ik het meest van diegenen die het hardst van allen om mij lachen. Waarom weet ik niet en kan ik ook niet verklaren, maar het zij zo. Ze zeggen dat ik zweverig en in de war ben, maar als ik nu al zweverig en in de war ben hoe moet het dan verder met me? Het is inderdaad waar: ik ben een zwever en een warhoofd en

misschien wordt het in de loop van de tijd alleen nog erger. En natuurlijk zal ik een hoop blunders maken voordat ik er achter ben hoe ik moet prediken, dat wil zeggen met welke woorden en welke daden, want het is een hele moeilijk taak. Ik zie dit allemaal glashelder, maar luister nou eens: wie maakt er geen fouten? En toch hebben, zoals je weet, alle mensen hetzelfde doel voor ogen en ploeteren allemaal dezelfde richting uit, van de wijze tot de laagste bandiet, alleen langs verschillende wegen. Het is een oude waarheid maar dit is nieuw: ik kan niet zo heel erg meer de mist ingaan. Omdat ik de waarheid gezien heb; omdat ik gezien heb en weet dat de mensen mooi en gelukkig kunnen zijn zonder het vermogen te verliezen om op aarde te leven. Ik wil en kan niet geloven dat het kwaad de normale menselijke staat is. En juist dat geloof van mij is het waarover ze allemaal lachen. Maar ik kan er niks aan doen dat ik dat geloof. Ik heb de waarheid gezien — ik heb het niet met mijn verstand uitgedacht maar ik heb gezien, gezien, en het levende beeld van die waarheid heeft mijn ziel voor eeuwig vervuld. Ik heb het in zo'n volmaakte gaafheid gezien dat ik niet kan geloven dat het onmogelijk is dat de mensen er deel van uitmaken. En hoe zou ik dan nog de mist in kunnen gaan? Ik zal me ongetwijfeld nog een aantal malen vergissen en ik zal misschien woorden spreken die niet van mezelf maar van anderen zijn, maar niet lang: het levende beeld van wat ik gezien heb zal altijd bij mij blijven en zal me altijd corrigeren en mij op de juiste weg leiden. O ik ben boordevol goede moed en frisheid en ik zal doorgaan en doorgaan, ook al zou het voor duizend jaar moeten zijn. Weet u, ik wilde het in het begin geheim houden dat ik ze allemaal bedorven heb, maar dat was een fout - dat was mijn eerste fout! Maar de waarheid fluisterde me in dat ik loog en behoedde me aldus en bracht me weer op het juiste pad. Maar hoe men het paradijs tot stand moet brengen — dat weet ik niet omdat ik het niet in woorden uit kan drukken. Na mijn droom heb ik de macht over de woorden verloren. In ieder geval over de belangrijkste woorden, die het meest nodig zijn. Maar dat doet er niet toe; ik ga voort en ik zal blijven praten, onophoudelijk praten omdat ik het in ieder geval met eigen ogen gezien heb al ben ik niet in staat weer te geven wat ik gezien heb. Maar dat begrijpen de spotters niet: Het was een droom, zeggen ze, een koortsvisioen, een hallucinatie. Nou, alsof dat zoveel zegt! En zij zijn er zo trots op. Een droom? Wat is dat, een droom? Is ons leven soms geen droom? Ik zal nog meer vertellen! Stel je voor dat dit paradijs er nooit zal komen (dat heb ik inmiddels wel begrepen), dan nog zal ik erover blijven prediken. Eigenlijk is het zo vreselijk eenvoudig: in één dag, in één uur zou alles ineens geregeld kunnen worden! De hoofdzaak is: heb de anderen lief als jezelf, dat is de hoofdzaak en dat is alles, verder is er eigenlijk niets nodig: je ontdekt meteen hoe je het moet aanpakken. En toch is het niet meer dan een oude waarheid die men al duizendmiljoen keren verteld en opnieuw verteld heeft, alleen heeft men er nooit naar geleefd! Verstand hebben van het leven is belangrijker dan leven zelf, kennis van de wetten van het geluk is belangrijker dan het geluk zelf — dat is het waar men de strijd mee moet aanbinden! Ik zal het doen. Wanneer iedereen maar zou willen zou onmiddellijk alles in orde komen.

Dat kleine meisje heb ik intussen teruggevonden... En ik? Ik zal doorgaan! Ik zal doorgaan!

Sociologische verbeeldingskracht en levenssamenhang in een zelfregulerende maatschappelijke orde

Een tweede auteur die het thema 'levenssamenhang' in zijn theorie heeft opgenomen is de Duitse socioloog *Oskar Negt* (1975). Zijn theorie over exemplarisch leren gaat over een vorm

van ervaringsgewijs leren door middel van een niet-autoritaire aanpak. Nadruk ligt op zelfregulerend leren. Negt omschrijft zijn methodiek als een leermethode met een maatschappijkritische inhoud. Voorbeeldsituaties vormen het vertrekpunt van het leerproces. In de voorbeeldsituaties speelt zich een conflict af dat iemand op school, op het werk, in de buurt of in het gezin heeft meegemaakt. Deze conflictsituatie wordt zo concreet mogelijk van verschillende kanten onderzocht op tegenstellingen, tegenstrijdigheden en paradoxen. Zo concreet mogelijk betekent dat er niet alleen gekeken wordt naar psychologische aspecten, maar ook naar sociologische aspecten, economische, politicologische, biologische enzovoort. De tegenstellingen, tegenstrijdigheden en paradoxen worden in verband gebracht met maatschappelijke tegenstellingen en tegenstrijdigheden.

Negt wil met deze methode de *sociologische verbeeldingskracht* van mensen stimuleren. Vanuit zo'n sociologische verbeeldingskracht krijgt een gebeurtenis, bijvoorbeeld een ongeval op een bedrijf, opeens een maatschappelijk karakter. De gebeurtenis wordt op deze manier niet verindividualiseerd. Men wordt zich juist bewust van het maatschappelijk karakter van de eigen ervaringen. Door zo'n sociologische verbeeldingskracht zijn mensen in staat om nieuwe samenhangen in hun leef-woon- en wersituatie aan te brengen, en wel juist die samenhangen die ook iets bevredigends hebben en die niet bij voorbaat zijn gegeven. Vanuit de nieuw verworven 'sociologische' verbeeldingskracht wordt vervolgens geprobeerd om praktische politieke consequenties te trekken naar het individueel en collectief handelen van de groepsleden.

Een kernbegrip in deze benadering is zelfregulerend leren. Zelfregulering wordt door Negt opgevat als een dialectisch proces, dat wil zeggen als een continue strijd tussen subjectieve en objectieve krachten in en tussen mensen in de richting van *levenssamenhang*. Die levenssamenhang wordt ook steeds weer opengebroken. Objectieve zelfregulatieprocessen verlopen spontaan en creëren met elkaar een bepaalde orde. Dat voltrekt zich zonder doelbewuste ingrepen van het subject. Het subjectieve moment is hetgeen de mensen zelf als bewust handelende wezens op hun beurt daaraan toevoegen. Zelfregulering is daarmee heel het complexe samenspel van subjectieve en objectieve krachten in mensen en tussen mensen, aldus Negt en Kluge (1982). En deze subjectieve en objectieve krachten zijn met elkaar verwikkeld in een continue strijd. Zo kan de sturing van het bewuste subject een bepaalde richting opgaan die niet adequaat is afgestemd op de mogelijkheden en beperkingen van de maatschappelijke context. Men overschat bijvoorbeeld zijn eigen invloedsmogelijkheden.

In deze omschrijving van zelfregulering wordt een belangrijk punt van kritiek op subjectgeoriënteerde theorieën van zelfsturing of zelfregulatie duidelijk. Zij bekijken zelfregulering slechts vanuit de subjectieve kant. Daarmee worden betrekkingen tussen mensen nog slechts opgevat als be-doel-de interacties. Omgevingsfactoren worden dan niet meer gezien als belemmeringen of juist ook als mogelijkheden van zelfsturing. Maar een slaaf die zich identificeert en misschien zelfs tevreden is met zijn ketenen, is nog geen vrij man. Een gevangene kan beslissen om zijn gevangenis niet langer als een belemmering te ervaren, maar daarmee blijft hij nog wel een gevangene!

Door zelfregulering ontstaat een *zelfregulerende orde* in de betrekkingen tussen mensen. Uit het spontane verloop van de contactlegging tussen mensen ontstaat een bepaalde structuur,

een informele sociale en morele orde. Gelukte zelfreguleringsprocessen brengen volgens Negt dan ook geen chaos tot stand, maar juist toenemende zelfbeheersing. Ze verzetten zich uit zichzelf tegen de vangnetten van het leidinggeven en de aanpassing onder commando. Een zelfregulerende orde ontwikkelt zich via vormen van vertrouwen en erkenning van de veelsoortige krachten die in en tussen mensen werkzaam zijn en die niet schadelijk hoeven te zijn. Een zelfregulerende orde tussen mensen is daarom totaler, complexer en flexibeler dan een kunstmatig van buitenaf gecreëerde of opgelegde formele orde. Mensen staan meer als totale personen met elkaar in verbinding. Het principe van alle zelfregulaties is juist om zich te willen bewegen in volledige samenhangen. Het creëert levenssamenhang.

Zelfregulerend leren brengt in de andragogische arbeid dan ook *levenssamenhang* tot stand, aldus Negt en Kluge. Deze levenssamenhang houdt in dat iemand zich tussen mensen kan bewegen *en totale* bindingen met anderen kan aangaan. Men kan zichzelf zien als een onderdeel van natuur en samenleving. Men voelt zich er niet buiten staan.
Dit werken aan levenssamenhang is zeer complexe, veelvormige arbeid. Geen enkele op winst beluste onderneming zou deze relatiearbeid kunnen overnemen. Alle middelen die zouden worden aangewend, zouden te direct zijn en te veel tijd kosten. Andragogie is naar haar aard uitermate complexe arbeid. In de industrie zijn de arbeidsvermogens van mensen zélf natuurlijk ook wel complex, maar de instrumentele organisering ervan is *enkelvoudig functioneel.* Werken aan levenssamenhang vereist dat we in staat zijn om een totale binding met anderen aan te gaan en er niet enkel rationeel mee om te gaan. Ook onze sociale emotionaliteit is daarbij van groot belang. We moeten als hele mens in die relatie treden. Pas dán brengen we die levenssamenhang in mensen totstand.

Omdat vrouwen traditioneel gezien naast hun huishoudelijk werk de primaire socialisatie voor hun rekening nemen, hebben ze volgens Negt historisch gezien bepaalde eigenschappen ontwikkeld waarmee ze dikwijls beter dan mannen in staat zijn om totale bindingen met anderen aan te gaan, bindingen die niet zo partieel en seksistisch zijn. Ze hebben doorgaans meer oog voor de hele relatie tussen mensen, aldus Lilian Rubin (1983). Dit kan bijvoorbeeld blijken uit het feit dat het meestal de vrouwen zijn die de problemen in hun persoonlijke relatie met hun man bespreekbaar stellen. Zij brengen hierover meestal de gesprekken op gang, aldus Ann Oakley en Lilian Rubin.

De eigenschap die oog heeft voor de totale verhouding met mensen is tegengesteld aan het principe van de arbeidsdeling en het in partjes (rollen) opdelen van mensen, zoals dat in het openbare leven gebeurt. Een dergelijke partiële en tijdelijke verbinding zou bij opgroeiende kinderen geen levenssamenhang tot stand kunnen brengen. Levenssamenhang kan slechts door middel van arbeid die zeer veelvormig van aard is. Op grond van totale bindingen bijvoorbeeld met de vader of de moeder kan zich bij een kind een bepaald *oervertrouwen* ontwikkelen. Zo'n totale binding heeft niets vrijblijvends in zich. Het houdt een onvoorwaardelijke bescherming van het kind in. Als het goed is, geldt deze bescherming ook als het kind bijvoorbeeld tegenover derden geen gelijk heeft. Dan nòg behoeft het bescherming. In z'n straffen gaat de opvoeder niet tot het uiterste. Hij slaat niet door, ook al is hij nog zo kwaad. Hij haalt het kind niet zomaar voor de rechter, al voelt hij zich nog zo beledigd. De lustvolle (libiduneuze) betrekking verliest hij niet uit het oog. Het kind voelt dat.

Een dergelijke onvoorwaardelijke bescherming produceert vertrouwen in en tussen mensen. Dit oervertrouwen in mensen is een noodzakelijke voorwaarde voor de ontplooiing van allerlei nieuwe eigenschappen bij het kind. Het kind draagt dit oervertrouwen in alle nieuwe situaties met zich mee. Zonder zo'n vertrouwen ontwikkelen kinderen geen vermogen tot authentieke solidariteit. Kinderen moeten in hun zwakte of op momenten dat ze verkeerd zijn tot hun verrassing toch beschermd worden om op hùn beurt solidair te worden.

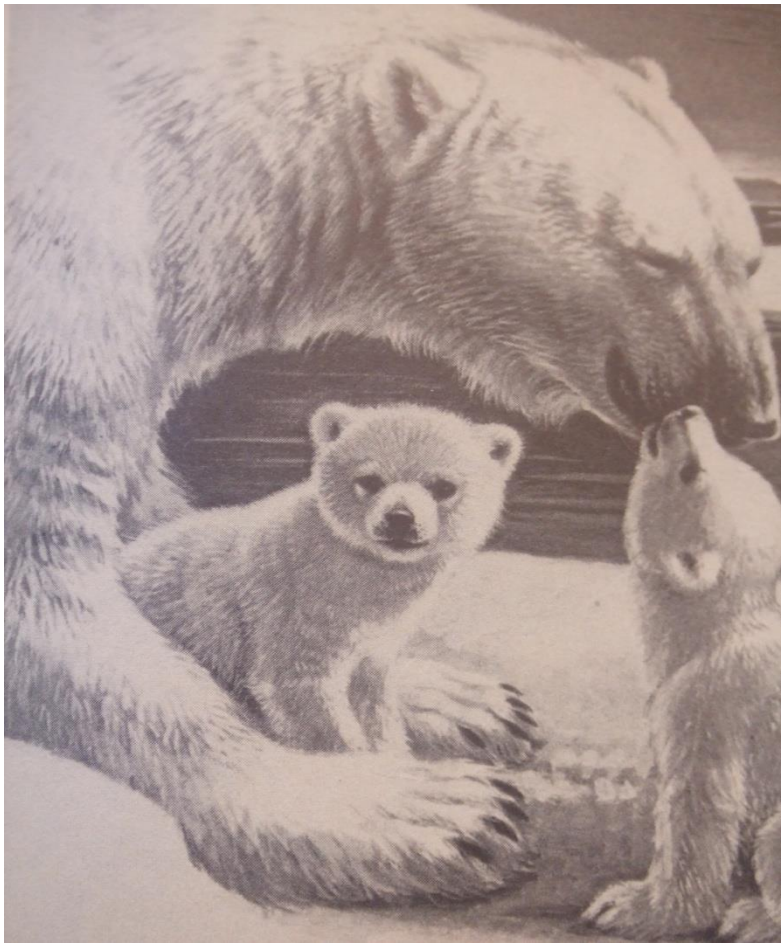

Scheiding en verbinding tussen subject en object

De gedachte van 'het scheiden en verbinden van subject en object' zien we ook terug bij de Franse filosoof *Paul Ricoeur* (2005; Kaplan, 2003). Hij wijst onder meer op de noodzaak tot de afstemming van de natuurlijke en de fenomenale wereld. Aan de ene kant is de mens via zijn lichamelijk bestaan gebonden aan de wetten van de natuurlijke wereld. Aan de andere kant is hij gebonden aan de fenomenale wereld van vrijheid waardoor hij zich door zijn acties losrukt, scheidt, van deze wetten. Dit betekent dat we tot op zekere hoogte onszelf kunnen veranderen door onze eigen inspanningen. De dubbele natuur structureert ons menselijk bestaan en kenmerkt onze identiteit. Een persoon is zowel een materieel object, een wat, als een agent van zijn of haar acties, een wie. Deze twee aspecten van zelfheid dienen te worden verbonden tot een coherent en zinvol geheel.

Voor Ricoeur geldt deze noodzaak tot verbinding ook voor de relatie tussen de natuurlijke en maatschappelijke inbedding van het menselijk handelen. We zijn als mensen met elkaar

verbonden in een gemeenschappelijke humaniteit, hoewel we tegelijkertijd veel van elkaar verschillen en in die zin als uniek individu ook weer van elkaar zijn gescheiden. We zijn structureel afhankelijk van elkaar, bijvoorbeeld in onze taalstructuur. We zijn afhankelijk van de natuur en tegelijkertijd zijn we door onze logos daarvan vrij. Onze zelfsturing kan alleen waarde hebben en effectief zijn vanwege haar ingebed zijn in natuurlijke en sociale settings die in sterke mate niet de vrucht zijn van onze arbeid, aldus Ricoeur.
Een volledige interpretatie van bijvoorbeeld een gesprek vereist dan ook zowel een objectieve analyse, waarvan het structuralisme een voorbeeld is, als een waardering van het zelfbegrip van de gesprekspartners. De interpretatie is de combinatie van een subjectieve en objectieve analyse. Deze analyse verwijst naar twee verschillende soorten van verklaringen, namelijk de fysieke en de intentionele wijze van verklaren. Een omvattende verantwoording van elke actie impliceert dat we moeten ingaan op de relatie tussen deze beide interpretaties, aldus de auteur.

De ervaring van een fundamentele samenhang in de werkelijkheid

Ook *Donkers* (2015*)* vestigt in zijn werk de aandacht op bevordering van levenssamenhang. Hij veronderstelt dat het proces van zelfregulering, zoals ook Negt dat beschrijft, zich afspeelt in een met elkaar verweven samenhang van cognitief gedrag, de structurele en dynamische binnenwereld van het individu en de culturele, interactionele en structurele verhoudingen van de samenleving. Juist het coördineren van dit geheel van zelfregulerende deelprocessen in persoon en samenleving ziet hij als de kern van zelfregulering. Hij pleit voor het zoeken naar en het construeren van een bevredigende balans tussen de verschillende delen van het zelf, tussen het ik en de ander en tussen de mens en zijn sociaalecologische omgeving. Met enige tevredenheid het natuurlijke en maatschappelijke leven kunnen ervaren als een zinvol samenhangend geheel. Wie zijn leven ervaart als een reeks losstaande voorvallen zonder doel of richting wordt door de omstandigheden in alle richtingen voortbewogen en mist de zin ervan.

Het begrip levenssamenhang verwijst bij hem naar de persoonlijke *ervaring* van een fundamentele samenhang in de gehele werkelijkheid waarvan de mens slechts een klein onderdeel is. Het is op te vatten als een soort van hogere macht van een veel groter zelforganiserend systeem waarbinnen wij als mensen opereren. Sommigen noemen dit God. Door zich adequaat op die ‘hogere natuurlijke machten’ af te stemmen en de illusie van beheersing van het leven los te laten, kunnen mensen in die afhankelijkheid paradoxaal genoeg het stuur zelf weer in handen krijgen. Deze notie van verbinding tussen de zelforganiserende processen van de natuurlijke systemen en die van het menselijk handelingssysteem noemt Donkers voor zichzelf ‘de religieuze dimensie’ in zijn ervaring. Het is een innerlijke ervaring die in ieder geval de kwetsbaarheid van het menselijke bestaan opneemt als essentieel element van het leven.

Het gaat hier om een soort van contrafactisch en hypothetisch begrip van samenhang in het handelen tussen gedrag, persoon en context. In deze drie werelden van gedrag, persoon en omgeving krijgt het begrip zelfsturing een bepaald inhoudelijk-normatief karakter. Alvorens een beoordeling uit te spreken over de wenselijkheid, rationaliteit of adequaatheid van zelfregie, dienen handelingspraktijken dus eerst via een dialoog te worden getoetst op interne en externe afstemmingsnormen.

Op basis van interne systemische afstemmingswaarden wordt het cognitief handelen van mensen afgestemd op gevoelens en behoeften en op andere delen van het multidimensionale zelf: op lichamelijke, onbewuste en sociale zelfaspecten. Het gaat hier om waarden als intrinsieke gemotiveerdheid, zich loslaten, authenticiteit, beheerste spontaniteit, gevoel van eigenwaarde en sociale identiteitsvormende aspecten.
Bij externe systemische afstemmingsnormen gaat het om 'gezonde' menselijke, maatschappelijke betrekkingen waarin sprake is van een ervaren balans tussen gelijk zijn en verschillend zijn, tussen zelfzorg en zorg voor de ander, tussen autonomie en verbondenheid, tussen grenzen stellen en de dialoog blijven voeren.

In de kern is de werker in Donkers' benadering op zoek naar levenssamenhang in het complexe handelingsgeheel van persoon-en-situatie. Een *goede organisatie of goede samenleving* omschrijft hij als de combinatie van: (a) een reflectief en dialogisch handelingssysteem met een breed gedragen visie en een doelmatige handelingsstrategie, (b) een warm en ervaringsbekwaam gezin, groep, organisatie of samenlevingsverband waarin aandacht is voor identiteitsontwikkeling en (c) een maatschappelijk verantwoorde sociaal systeem met een zeker cultureel, sociaal, economisch en politiek kapitaal.

Niet alleen op het intermenselijk niveau, maar ook op intra-individueel niveau speelt zich een spanningsverhouding af tussen een subjectwerkelijkheid en een objectwerkelijkheid en is het zaak om steeds weer te zoeken naar een bevredigende balans tussen sturing en afstemming. Te veel bewúste sturing leidt tot problematische afstemming in en tussen mensen. Zichzelf te veel als object van bewuste aandacht nemen leidt tot zelfobjectivering en verbroken levenssamenhang. Vooral in de persoonsgerichte denktraditie is gewezen op de fundamentele behoeften van mensen aan eenheid, integratie en gevoel van heelheid. Zelfobjectivering bevordert echter eerder gevoelens van fragmentatie en conflict. Zij leidt tot het openbreken van het gevoel van continuïteit in het zelfbeeld van de persoon en maakt daarmee verandering in het zelfbeeld mogelijk. De ontwikkeling van een bevredigend zelfbeeld kan dan ook worden omschreven als een proces van scheiden en verbinden tussen subject en object en van daaruit zoeken naar verbinding.

Bevorderen van levenssamenhang kost inspanning. Het vraagt om *balansarbeid*. Daarmee bedoelt Donkers het voortdurend verschuiven van de horizon: van zich oriënteren op innerlijke ervaringsgegevens, op iemands verstandelijke inzichten en op oriëntaties en experimenten in iemands praktisch handelen. Slechts alle oriënteringen tezamen - als ze dus met elkaar samenwerken - kunnen iets samenhangends presteren.

Literatuurverwijzingen

Donkers, G. *Grondslagen van veranderen. Naar een methodiek zonder keurslijf.* Boom/Lemma Den Haag 2010
Donkers, G. *Zelfregie terug in het werk. Een inspirerend concept van professionaliteit en organisatieontwikkeling.* SWP AmsterdAM 2015
Dostojewski, F. *De droom van een belachelijke* man 1877
Kaplan, D. *Ricoeur's Critical Theory.* State University of New York Press, New York 2003.
Negt, O. *Sociologische verbeeldingskracht en exemplarisch leren*. Tjeenk Willink, Groningen 1975.
Negt, O. *Kindheid und Schule in einer Welt der Umbrüche.* Steidl Verlag, Göttingen 1997.
Negt, O. & Kluge, A. *Geschichte und Eigensinn*, Geschichtliche Organisation der Arbeitsvermögen, Deutschland als Productionsöffentlichkeit, Gewalt des Zusammenhangs. Zweitausendeins, 6e Auflage, Frankfurt am Main 1982.
Oakley, A. *Seks, gender and Society.* Temple Smith, London 1972.
Ricoeur, P. *The Course of Recognitions.* Trans. David Pellauer. Harvard University Press, Cambridge 2005.